

Kapitel 19

Voyeur og humanist. Ansvarsfølelsens genvordigheder

Mikael Rothstein

Det er med nogen bæven jeg har skrevet denne artikel. Mit emne falder inden for såvel videnskabsteoretiske, filosofiske, faglige som politiske diskussioner – og jeg trives ærlig talt dårligt med denne blanding.¹ Jeg anerkender mine argumenters begrænsning, og jeg ved næsten på forhånd hvor kritikken vil blive sat ind. I den forbindelse, skønt overordentlig uakademisk, tillader jeg mig at indlede med en lille proklamation, nemlig hævdelser af retten til at synes noget, retten til at mene noget, som ikke i enhver henseende kan begrundes filosofisk eller videnskabsteoretisk. I det følgende vil jeg således fremføre en apologi for den forsker, som uafhængigt af akademiske konventioner bevist lader sine egne personlige holdninger samvirke med det strikt akademiske. Jeg plæderer ikke for en egentlig politisering af forskningen, men for en erkendelse af, at enhver forsker – som menneske – også er en politisk eller skal vi sige ‘moralsk’ person, som tænker og handler ud fra en lang række forudsætninger hvoraf de faglige blot er én dimension.

Jeg er naturligvis helt klar over, at dette perspektiv vil vække ubehag hos mange, og det er givet, at en mere stringent videnskabsteoretisk diskussion vil afsløre huller og problemer i min argumentation. Det er først og fremmest sociologen Max Weber, der melder sig som fyrig oponent, men trods al reverens for én af kultur- og samfundsforskningens vise fædre vil jeg problematisere hans ideal. Weber insisterede på at

‘den empiriske videnskabs område’ kunne holdes frit for ‘en personlig bekendelse’ – i det mindste anså han det for bydende nødvendigt at bestræbe sig på denne sondring – men jeg tror han tog fejl i præmisserne for sit ideal, hvor attraktivt det end er. Uanset idealerne for videnskabelighed må man også tage hensyn til den helt konkrete virkelighed, man som forsker opererer i. Det altovervejende tema i denne sammenhæng er ofte balancen mellem den snævre faglighed og forskerens – i denne sammenhæng humanistens – engagement og følelse af forpligtelse eller ansvar. Mit indlæg berører forhåbentlig emnet på en principiel måde, men hvad jeg har på hjerte baseres først og fremmest på mine egne erfaringer og overvejelser i forbindelse med mit arbejde som religionshistoriker med speciale i de nye religioner i den vestlige verden.

Diskussionen kan føres under henvisning til snart sagt hvad som helst og med afsæt i mange forskellige teoretiske og forskningshistoriske opfattelser. I denne sammenhæng vil jeg blot referere til Kirsten Hastrups bog *Viljen til Viden* (Hastrup 1999), hvori der peges på afgørende aspekter af mit emne.

Kirsten Hastrups bog dokumenterer hvordan mennesket med humanismens gennembrud blev ‘andet og mere end offer for historisk tilfældighed eller guddommelig bestemmelse’. Mennesket blev ‘ansvarligt, også overfor fællesskabet’, og det menneskelige fik sin

egen værdi. På det grundlag udvikledes videnskaberne om mennesket, og på det grundlag kan man den dag i dag formulere idealer for hvad humanisme som ideologi eller tænkemåde bør rumme. Alle som er beskæftiget med studiet af mennesket vil givetvis nikke genkende til de ting, Kirsten Hastrup beskriver og analyserer, selv om forståelsen af det såkaldt 'humanistiske projekt' naturligvis vil variere.

Som jeg ser det, er humanistisk videnskab, og hvad man kunne kalde humanistiske værdier, så snævert samvirkende, at det ene uomgængeligt kobler sig på det andet. Den indsigt i kulturens mekanismer, som etableres gennem humanistisk forskning, rummer for mig at se et politisk eller moralsk potentiale – det som Kirsten Hastrup med en blødere formulering kalder 'de humanistiske videnskabers bidrag til historiens muligheder og fællesskabets værdier' (iv) – men det er op til den enkelte at afgøre, om han eller hun ønsker at betone eller udvikle koblingen mellem *homo academicus* og *homo politicus*. Jeg anser med andre ord ikke humanistisk videnskab for at være en intellektuel leg eller en vilkårlig dans i det menneskelige sinds mangfoldighed. Tværtimod. Menneske og samfund foreligger som empiriske data og kan derfor studeres systematisk og rationelt. Gør man det, mener jeg, når man erkendelser som i sig selv dokumenterer den ideologiske humanismes grundtanke, nemlig at mennesket er herre over sin egen skæbne. Netop i kraft af menneskets evne til at reflektere over og påvirke sin egen situation er analysen af menneske og samfund andet og mere end data-registrering og faglige konstateringer. Humanistisk forskning rummer i sig selv bidrag og argumenter som giver mening i menneskets eller samfundets fortløbende selvrefleksion. Hvis vi med den filosofiske humanisme har konstateret, at mennesket er sin egen herre, er den videnskabelige undersøgelse af mennesket altså nærmest pr. definition et element i menneskets selvforvaltning. Accepterer man dette

ræsonnement kan man videre hævde, at en bred, samfundsrelateret brug af de videnskabelige data ikke kun er ønskelig, men også – når det ellers er relevant – en moralsk nødvendighed. En sådan fordring forekommer mere enkel i naturvidenskabelige sammenhænge. Ingen vil f.eks. bebrejde Niels Bohr, at han baserede sit politiske virke mod atombomben på sin faglige viden, eller at miljøaktivister i dag tager afsæt i deres uddannelse som biologer, når de advarer mod kemikalieudslip eller iltsvind. Det er straks vanskeligere, når forskere fra humaniora argumenterer politisk eller holdningsmæssigt på grundlag af deres faglige erkendelser. De humanistiske discipliner er ikke altid lige veldefinerede, og de faglige resultater ikke entydige. Følelsen af ansvar – eller mangel på samme – ud over det strengt akademiske kan derfor heller ikke være entydig. Jeg anerkender derfor, at man hverken kan eller bør opstille et entydigt normsæt for humanistisk forskning og brug eller misbrug heraf, uanset det fællespræg og det ideologiske eller politiske potentiale, som jeg mener er indlejret i selve den humanistiske tænkning om verden. Mit fokus er den enkelte forsker og de vilkår, som han eller hun arbejder under, i spørgsmålet om ansvar overfor såvel det studerede objekt som det samfund, der understøtter forskningen og som modtager dens resultater.²

Personligt er jeg ikke begejstret for postmodernismens radikale videnskabskritik. Jeg mener faktisk, at videnskaberne, herunder de humanistiske og samfundsvidenskabelige, kan nå konkrete resultater, og at begrebet 'virkelighed' løsrevet fra dekonstruktivismens bebrejgende øje har krav på fornyet, om end kritisk, omsorg og interesse. I denne sammenhæng er det afgørende blot at påpege, at de humanistiske videnskaber rent faktisk producerer resultater, som på et konkret grundlag og ud fra bevidste analyser siger noget reelt om verden. Humaniora er ikke blot fabuleringer, skønne tanker og forblommede betragtninger. En for-

sker kan helt legitimt føle, at han eller hun forstår sit emne bedre end så mange andre. Ikke kun fordi forskeren i elementær forstand ved mere, men fordi man gennem sin systematiske analyse har forstået og erkendt mere end den, som ikke har gjort sig de samme eller lignende overvejelser. En elektriker ved også mere om stikkontakter og sikringskabe end gennemsnittet af befolkningen.

At der er en snert af neo-positivistisk opposition i disse betragtninger er klart: Som humanistiske forskere bør vi hævde vores resultater som noget, der kan bruges, og for så vidt som noget der er i en eller anden forstand er 'rigtigt'. I den sammenhæng spiller det ingen rolle, at vi ofte er uenige. Forskere i alle discipliner er uenige. Det afgørende er, mener jeg, at vores forskningsresultater – i det mindste ideelt set – altid repræsenterer en systematisk tilvejebragt, gennemtænkt og argumenteret opfattelse af dette eller hint, hvilket gør det legitimt for os alle at hævde vores resultater som meningsfulde og relevante. Jeg deler den opfattelse, at vi gennem vores fag har mulighed for at tænke frit og kreativt om verden, at finde nye perspektiver og pege på nye muligheder, men samtidig må vi huske, at det, vi reelt ved noget om, er verden som den er, eller som den har været. Netop derfor er det ikke kun visioner og frie tanker, vi som humanister kan byde på, men nok så meget analyser af den kulturelle virkelighed, vi som forskere har til fælles med alle andre. Det er denne kompetence, som efter min mening forpligter. Så meget mere kom det bag på mig, da jeg engang blev anklaget for at 'sælge holdninger som om de var videnskab'. Mine holdninger er jo netop bl.a. rundet af mine videnskabelige erkendelser.³ Jeg medgiver gerne, at jeg engang troede på objektivitetens mulighed, og jeg har håndfast hævdet, at man med videnskabelige strategier kunne finde ind til tingenes sande væsen. Det mener jeg ikke længere på samme ukrænelige og naive måde, men jeg mener, at nogle

former for viden er bedre funderet, bedre kvalificeret og bedre argumenteret end andre. At udtrykke holdninger baseret på en sådan viden er efter min opfattelse et integreret aspekt ved et fagligt resultat og som sådan en måde at omsætte forskningen på. Og helt uden fortilfælde er denne opfattelse da heller ikke. Ja, faktisk er der førende kulturforskere, som overordentlig bevidst argumenterer politisk på grundlag af deres akademiske indsigt. Den franske sociolog Pierre Bourdieu er vel nok det mest oplagte eksempel på en politisk engageret forsker i dag. Bourdieus kritik af den moderne socialdemokratisches slet skjulte liberalistiske ideologi er således vokset ud af hans sociologi og udtrykkes som et reelt politisk socialt engagement. I det hele taget tegner der sig en fransk tradition for politisk engagerede forskere, eller i det mindste forskere, hvis arbejde er nøje sammenhængende med deres personlige bevidsthed om, hvordan samfundet bør se ud. Marcel Mauss deltog i samfundsdebatten på venstrefløjen, Lucien Lévi-Bruhl lagde ikke skjul på sit sociale engagement, Michel Foucault gik i brechen for udsatte minoritetsgrupper, og andre intellektuelle som Jean Paul Sartre og – ikke mindst – Émile Zola hævdede filosofiske og samfundsvidenskabelige erkendelser i politiske eller værdiladede sammenhænge. Det trøster en ydmyg lillebror udi det akademiske at komme sådanne store ånder i hu.⁴

Diskussionen er dog mere påtrængende i nogle sammenhænge end i andre. Arbejder man med temaer, som har en helt aktuel betydning i den offentlige debat, er afstanden fra videnskab til socialt ansvar eller ligefrem politik lille, men studerer man emner, som offentligheden knapt nok har hørt om, er sagen naturligvis mindre presserende. Jeg har gennem de sidste 10-12 år studeret de nye religioner i Vesten, et emne som altid påkalder sig en vis gysende interesse i offentligheden, og har med tiden måttet erkende, at min faglige indsigt pr. automatik repræsenterer et argument i en poli-

tisk, etisk og for så vidt religiøs debat. Det er denne balance mellem hhv. faglighed og politisk eller ideologisk debat, og i videre forstand humaniora og offentlighed, der kan være så vanskelig.

Det er næppe muligt at arbejde videnskabeligt uden en eller anden form for engagement. Mange forskere elsker det, de studerer, mens det for andre er selve studiet, der er det afgørende, ikke det som er genstand for deres opmærksomhed. Jeg bekender mig til den sidste form for engagement. Jeg fryder mig hver dag over mit arbejde som religionshistoriker, men objektet for min forskning, nemlig religionerne, har jeg ingen dybe følelser for. Jeg er ikke i tvivl om, at biologer kan elske naturen, at litteraturforskeren kan elske litteraturen, og at kunsthistorikere kan elske kunst, men jeg elsker ikke religionerne. Jeg elsker at studere dem. Jeg bekender derfor gerne, at jeg er en voyeur, en distanceret observatør, som nyder iagttagelsen og dissektionen uden for alvor at komme i følelsesmæssig – endsige eksistentiel – kontakt med det, jeg studerer.⁵ Jeg må derfor også afvise det gamle dictum om, at man aldrig vil forstå det, man ikke først havde kært. Forståelse kan nemlig være så meget! Problemet melder sig måske særlig akut, når emnet er verdens religioner, men jeg tror det er et generelt problem. Spørgsmålet om hvorvidt vi kan lide det, vi studerer, eller ej rider mange som en mare. Det skyldes måske, at en afklaring afslører en stribe faglige og erkendelsesmæssige problemer og faldgruber. Det er således helt indlysende, at mit eget perspektiv på det stof jeg studerer, har direkte konsekvenser, gode som mindre gode, for min måde at arbejde på og for de resultater, jeg opnår. Men sådan er det jo altid. Forskningsresultaterne er i vid udstrækning indlejret i de betragtningmåder, teorier og metoder, der bringes i anvendelse. Det bedste, man kan gøre, er vel at være sig disse præmisser bevidst – og at bekende dem snarere end at lade som ingenting eller forstille

sig. I det mindste bliver det enklere for modtagerne af forskningsproduktet at vurdere resultatet, hvis forskerens præmisser – de stringent faglige såvel som de mere personlige – er åbne baret.

At betragte religionerne betyder imidlertid altid, at man betragter mennesker, og mennesker ser jeg på med noget større empati. Intet opsigtsvækkende i det, og formentlig slet ikke i humanistiske, faglige sammenhænge. Men det spiller en rolle i spørgsmålet om engagement. Jeg kan være relativt indifferent over for religionerne som systemer, men jeg kan ikke lade som om, de mennesker, jeg studerer, hører til i en verden uden for min egen. På ét niveau er religionerne distancerede objekter for min forskning, men på et andet plan er de mennesker, jeg studerer, medmennesker og medborgere i det samfund, jeg selv lever i og lever af. Det første perspektiv forpligter kun fagligt, men det sidste involverer tillige mig selv som politisk eller moralsk person – for så vidt tingene overhovedet kan betragtes isoleret fra hinanden. Jeg forarges over alt det vrøvl, der siges om disse mennesker og deres religioner i offentligheden, og jeg er derfor bekymret for deres elementære rettigheder, selv i Danmark hvor problemerne er langt færre end i så mange andre lande.⁶

Et lille rids af situationen: Humanistiske og samfundsvidenskabelige analyser af de nye religioner har vist, at offentlighedens og den dominerende religions opfattelse som regel er styret af negative forventninger med hvad dertil hører af misforståelser og mytedannelser. På den anden side set kan nye religioner – ligesom de gamle eller så mange andre sociale systemer – være repressive eller endog farlige, enten for medlemmerne selv eller for omgivelserne, men det er sjældent, at det er tilfældet. De nye religioner er marginale sociale fænomener, men snarere end at se dem som fremmedlegemer eller svulster på et harmonisk samfund må de tolkes som elementer i en plu-

ralistisk samfundsstruktur, som sociale grupper der er født og næret af vilkår i vores eget samfund.

Dæmoniseringen af de nye religioners medlemmer har ofte ført til krænkelser af konkret karakter, for tiden i lande som Frankrig, Tyskland, Belgien, Grækenland og Rusland ikke mindst – ikke at forglemme juridiske tiltag i EU-regie. Der er vedtaget særlove, oprettet statslige organisationer til bekæmpelse af disse grupper, berufsverbot kendes fra flere lande, tvangsanbringelser af børn har været udbredt, kidnappinger af de afvigende religioners medlemmer med henblik på tvangskonversion har været kendt siden 1970'erne og mere til. Man kan således se en direkte kobling fra det retoriske niveau i pressen til den sociale og politiske virkelighed. Og i grunden er det ikke så sært, for agitationen mod de nye religioner hviler på en flere tusinde år gammel europæisk tradition. Der er således entydige forbindelseslinier fra oldtidens Rom til nutidens Europa i dette spørgsmål. Bacchanalieaffæren i Rom i 186 f.v.t. baseres på anklager af præcis den samme karakter som de postulater, der i dag møder de nye religioners medlemmer, og Tacitus' fordømmende udsagn om de tidlige kristne svarer i ét og alt til de anklager, der i dag rettes mod medlemmer af f.eks. Scientology Kirken. På samme måde er det tydeligt, at nutidens kristne agitation mod de nye religioner har rod i kirkefædrenes apologetiske angreb på andre religiøse retninger i senantikken. Studiet af de nye religioner er altså også studiet af politiske strategier, missionsretorik, af magt og af offentlig diskurs.

Forskerens situation er i denne sammenhæng, at han eller hun typisk vil besidde en viden og en evne til at tolke de foreliggende data, som er fundamentalt anderledes, end hvad der bringes til torvs af hhv. kristne missionsorganisationer (i Danmark i skikkelse af Dialogcentret som har base i Århus), de nye religioner selv, deres sekulære modstandere (i Sverige f.eks. organisationen FRI, dvs. Förening

gen Rädsla Indviden), journalister, politikere eller embedsmænd. Erfaringen viser i den forbindelse, at forskere på baggrund af deres arbejde vil være tilbøjelige til at støtte de nye religioners medlemmer, fordi man kan se, at det de anklages for som regel ikke er i overensstemmelse med virkeligheden. Der er ikke tale om en støtte til deres religiøse virke, men derimod om en støtte til deres borgerlige eller juridiske rettigheder, dels som organisationer, dels som individer. Der findes da også en række akademiske organisationer i Europa og USA, som på grundlag af videnskabelig indsigt arbejder for at mildne de sociale konflikter, som viser sig i forbindelse med debatten om de nye religioner bl.a. Center for the Study of New Religions (CESNUR) i Italien og Frankrig, Information Network Focus on New Religions (INFORM) i England, Religionswissenschaftlichen Medien- und Informationsdienst (RE-MID) i Tyskland og Institute for the Study of American Religion (ISAR), Föreningen Forskning och Information om Nya Religiösa Rörelser (FINYAR) i Sverige og Association of World Academics for Religious Education (AWARE) i USA.⁷

Disse organisationer kan m.a.o. tolkes som institutionaliserede eksempler på politisk eller samfundsoplysende virksomhed baseret direkte på humanistisk og samfundsvidenskabelig forskning. Man kunne, hvis man ville, lade det blive ved en elementær akademisk dokumentation og analyse, men det er tydeligt, at den moralske eller politiske indignation, som forskere med tilknytning til disse organisationer har oplevet, har ført til et videre engagement. Der er tale om folk med meget forskellig baggrund, men med det til fælles at de føler, at deres faglige viden forpligter. Naturligvis står sådanne initiativer ikke uimodsagt i forskningsmiljøerne, men det er et fåtal i branchen der for alvor beklager sig. For mit eget vedkommende konstaterer jeg, at mine ansættelsespapirer ikke stiller krav om, at jeg skal blande mig. Det er

mine personlige holdninger, der bestemmer her, eller måske en halv-mytologisk størrelse som min samvittighed.

Min bekymring handler først om fremmest om vilkårene for frihed og lighed i det samfund, som også er mit eget. Hvis de afvigende minoriteters vilkår forringes på grund af omgivelsernes fordomme eller uvidenhed, er det et problem for hele samfundet. Det gælder for de nye religioner som for muslimer i Danmark, homoseksuelle, handicappede eller hvad ved jeg. Jeg udelukker ikke, at min egen historie – eller rettere min families historie – spiller en rolle for disse synspunkter. Da min forældre var børn, måtte de flygte for livet på grund af deres formelle religiøse tilhørsforhold, hvilket muligvis gør mig ekstra sensibel i spørgsmål om mindretalsbeskyttelse. På den anden side set er det ikke mindst gennem humanismen eller humanistisk prægede ideologier, at nazismen er blevet bekæmpet, hvilket siger mig, at det også er humanistiske idealer, og med dem humanistisk videnskab, som i dag skal danne bolværk mod nutidens diskrimination. Det er derfor heller ikke så mærkeligt, at en agitator som Søren Krarup, der er en central figur i kampen for den rene danskhed og mod indvandring til landet, undsiger humanismen som menneskehedens største fjende. Netop fordi humanismen har sat mennesket i centrum på bekostning af en magtfuld guddom, er hævdelser af det humanistiske i realiteten en syg form for afgudsdyrkelse, siger han. Jeg tager det som en kompliment.

Vævet ind i denne moralske eller ideologiske suppe ligger endelig ansvarsfølelsen på mit fags vegne. Det virker måske lidt vel pompøst at sige det, men hvis ikke de videnskabelige fag (sådan som de inkarneres i deres udøvere) er villige til at meddele deres resultater og overvejelser i forbindelse med samfundsdebatten, så svigter de efter min mening en vigtig forpligtelse. Med disse betragtninger stiller jeg mig til rådighed for såvel anerkendende nik som frå-

dende trods (her vil jeg blot opholde mig ved kritikken). Jeg ved således positivt, at visse kolleger foragter mine opfattelser, fordi de slet ikke kan acceptere denne kobling mellem fag og person eller faglige resultater og politiske eller moralske opfattelser. I den høviske ende er jeg blevet anklaget for at spænde videnskaben for min egen ideologiske vogn, og i den mindre høviske for at være en charlatan eller en abe. Det er i og med denne kritik, at ansvarsfølelsen har skabt flest genvordigheder. Dels fordi dagligdagen i perioder har været forgiftet af kollegiale attentater, men først og fremmest fordi det har været foruroligende at erfare, at det jeg selv har anset for så selvfølgelig, af visse andre blev anset for at være til skade for videnskaben! Jeg er dog langt fra overbevist om, at det virkelig har været videnskabens ve og vel, der har ligget mine kritikere på sinde. Forskere er jo også mennesker, og man må derfor regne med, at et helt repertoire af ideologiske – og i denne konkrete sammenhæng religiøse – ressourcer kan fungere som ballast til en tilsyneladende faglig kritik af en kollega.

Sagen kan dog også anskues ganske enkelt: Hvis en slagtermester, en fysioterapeut, en skolelærer eller en bankfuldmægtig skriver et læserbrev i en avis og udtrykker sin holdning til f.eks. Hare Krishna-bevægelsen, så er der ikke en kat som kan bebrejde ham det. Hvorfor så bebrejde den religionshistoriker der gør præcis det samme? Den eneste forskel på de forskellige aktører i den tænkte situation er, at religionshistorikeren i kraft af sin uddannelse og sit arbejde ved bedre besked. Min påstand er, at fagmandens holdning er kvalificeret på en måde, der er af større interesse for offentligheden, uden at det betyder, at de andre synspunkter er ligegyldige eller uden værdi. Formulert omvendt kan man sige, at forskeren har en formidlingsforpligtelse, et ansvar for at distribuere sin viden. At forpligtelsen også gælder, når organisationer eller grupper må kritiseres eller problematiseres giver forhåbentlig

sig selv. At dække over fortrædeligheder eller problemer vil naturligvis være lige så forkert som at være tavs når individer eller grupper kan have legitimt brug for en forskers støtte. Videnskab skal være nøgtern og ærlig (læg mærke til at jeg forsøger at undgå ordet 'objektiv'), men den skal sandelig også være kritisk og udfordrende.

Man kan dog også føle ansvar på helt andre måder. Som religionshistoriker føler jeg f.eks., at offentlighedens og lovgivningens religionsbegreb er langt fra det fænomen, jeg kan iagttage fra mit skrivebord. Religion forstås i almindelighed grundlæggende på religiøse præmisser, men et fagligt perspektiv på tingene fordrer et helt andet syn på sagerne. Bortset fra den forskydning der sker, når religionerne og fænomenet religion betragtes gennem de historisk-kritiske briller eller skildres sociologisk, er det principielt muligt at tolke religion som en biologisk mekanisme eller et kognitivt styret eller funderet fænomen, som ikke har krav på anden omsorg end den, der altid gælder i akademiske studier af kultur og samfund. I begge tilfælde en chokerende anderledes indfaldsvinkel for de fleste, men netop forskningsresultater som offentligheden vel ikke bør forholdes. Som forsker er det vel min pligt at meddele, at opstandelsesmyten netop er en myte, ikke en historisk begivenhed, ligesom det vel er min pligt at vise, at religionerne skabes socialt, og at guderne – en enkelt eller de mange – er menneskelige konstruktioner. Sådan føler jeg det i hvert fald. Studiet af religionerne er jo ikke forblommet filosofi! Vi kan ofte sætte tid og sted på konstruktionen af guddommelige væsener og vise, hvornår religiøse ideer opræder første gang som konsekvens af denne eller hin kulturelle proces. Det gælder for de fremmede kulturer som for vor egen. Det er dog også klart, at den form for videnskabelig efterstræbelse og formidling bærer en særlig værdinorm (i dette tilfælde en prægnant sekularisme) som i sig selv kan virke ind på det, som er forskningens

objekt (nemlig religiøse mennesker). Det er dog ikke målet i sig selv, men hvis forskning kompromisløst skal søge efter nye og bedre kvalificerede erkendelser, og hvis disse erkendelser nedbryder herskende konventioner – og med dem bestemte kulturelle former – her religiøse forestillinger – så er det vel forskningens pris? Eller er det? I forsommeren 2000 udgav jeg f.eks. en bog om UFO-forestillinger og UFO-religioner, hvor jeg fremlægger en kulturhistorisk og sociologisk forklaring på hvorfor nogle mennesker (ganske mange, faktisk) forestiller sig, at Jorden besøges af rumskibe fra andre verdener (Rothstein 2000). Bogen giver ikke disse forestillinger en chance som rimelige ud fra en rationalistisk-empirisk synsvinkel, men tolker dem udelukkende som mytologiske konstruktioner. Dermed punkterede eller anfægtede jeg et ontologisk domæne, som mange mennesker ellers trives fint med, nemlig at rumvæsenerne vitterlig findes, og at de øver resulterende indflydelse på menneskeheden. Skal jeg mene noget om det? Hvis interesser er det i grunden, jeg varetager? I det konkrete tilfælde er det naturligvis ligemeget, for religionerne eller de folkelige mytologier er langt stærkere end nogen forskning nogen sinde kan blive, det er jeg sikker på. Hverken Gud eller de flyvende tallerkener er modtagelige for rationalistisk kritik, for de skabes og forvaltes af mennesker i sociale processer, som næppe lader sig påvirke af en som mig. Princippet er dog af interesse, når emnet er den humanistiske forskers selvforståelse og ansvarsfølelse.

Den samme sag, den samme problemstilling, har en interessant pendant, som peger i modsat retning: Hvad med den forskning, som stik modsat hylder eller kultiverer religionerne? Det gælder for mange teologer, men sandelig også mange humanister, at bestemte religioner – typisk én ganske bestemt religion – betragtes som god, nødvendig, etisk bærende etc. hvilket bl.a. udtrykkes i de faglige produkter. Kan dét være meningen? Religionshistorikeren Luther

H. Martin (ikke at forveksle med en berømt teolog med et lignende navn) fremhæver f.eks., at det kritiske studium af religionerne og de religiøse udsagn er lige så nødvendigt, som den mere empatiske bestræbelse på at forstå dem, som er anderledes (Martin 2000). Personlig er jeg helt enig. Religionsforskningen skal sige noget andet om religionerne, end religionerne siger om sig selv.

I mit personlige tilfælde står jeg med andre ord i en situation, hvor jeg på den ene side hævder en lang række religioners demokratiske ret til at virke, og jeg forsvarer religiøse mennesker mod overgreb – samtidig med at jeg på den anden side fagligt, på systematisk vis, kompromisløst demonterer de selvsamme religioners selvforståelse og virkelighedskonstruktion. Hvad er det så i sidste ende, der er styrende for mine dispositioner? Det er naturligvis mine egne normer og værdier. Hverken mere eller mindre. Det er mine egne idealer om demokrati, minoritetsbeskyttelse, tolerance, religionsfrihed, forholdet mellem stat og borger og så videre, som tilskynder mig til at tage de afvigende trossamfund i forsvar, og det er mine egne idealer om tankens frihed, videnskabens nødvendighed, demokrati, ytringsfrihed, sekularisme og så videre, som byder mig at trodse de almindelige meninger om, hvad religion er for en størrelse, ja, at trodse religionernes virkelighedskonstruktion. Min pointe er naturligvis, at disse idealer er næret af de selvsamme værdier, som blev konsolideret eller ligefrem født med humanismens gennembrud, og at 'det humanistiske projekt' i min udgave derfor må balancere mellem to interesser: Hævdelsen af alles ret til at være som de er under skyldig hensyntagen til andre, og min egen forpligtelse som forsker til at fremlægge de undersøgelser som evt. måtte konkludere, at hævdevundne synspunkter er forkerter eller u hensigtsmæssige. At det i mit tilfælde drejer sig om religion må ikke forvirre. Enhver bør have mulighed for at tro og leve, som han eller

hun vil, men det skal aldrig afholde forskeren fra at anføre faglige argumenter som peger i en anden retning.

Helt overordnet er det min opfattelse, at humanistisk forskning giver os alle bedre mulighed for at tolke og forstå en verden i hastig forandring. Den 'erkendelsesmæssige produktion' vi som humanister står for skal ud, og det er vigtigt, at vi mobiliserer mod og evner i så henseende. Personligt har jeg gennem årene erfaret, hvor slidsomt det kan være at 'go public', hvor dræbende deltagelse i offentligheden kan være, hvor destruktivt og hvor problematisk det kan være, også i forhold til kolleger. I dag er tingene dog vendt inden for mit snævre fagområde, og det er stadigt oftere de faglige perspektiver, der får lov til at sætte dagsordenen. Jeg tillader mig derfor at mene, at det jeg kender til, altså diskussionen om de nye religioner i Danmark er relativ uproblematisk, fordi humanister har haft lejlighed til at præge den offentlige meningsdannelse såvel som statens formelle administration af disse sager. Vi må erkende, at vi som forskere med vores abstraktioner skærer ting fra, som andre kan anse for vigtige, men det sker netop fordi vi gennem vores fag får sat lys på noget andet. For så vidt angår mit snævre felt, tror jeg, at netop dét har været til gavn for mange mennesker. Har jeg ret i den opfattelse må det betyde, at jeg har forvaltet den magt, jeg har erhvervet i kraft af min position som forsker på en sådan måde, at den tjener frihed og demokrati. Det vil jeg i så fald være glad for og stolt over.

Med disse bemærkninger når jeg blot et nyt punkt i en evig diskussion. Spørgsmålet om forskerens rolle og forpligtelser kan i bedste fald beskrives som en proces, ikke som et emne der kan diskuteres eller forhandles, indtil en vinder er kåret. Diskussionen tydeliggør de forvirrende vilkår for arbejdet med forskning og engagement, men yder ingen universelle svar. At jeg selv tør anbefale mine betragtninger er dog klart. For nu at sige det så kort som muligt:

Som jeg ser det, står man sig bedst ved ikke at modstille hhv. forskningsinterne og forsknings-eksterne aspekter af arbejdet som humanist alt for markant og ved at huske, at det videnskabelige samfund altid er en del af en større sam-

fundsmæssig sammenhæng. Som humanistisk forsker bør man bidrage med forslag til, hvad samfundet har brug for og dermed også være indstillet på at anfægte dét, der peger i den forkerte retning.

Noter

1. Mit bidrag er således blevet til efter opfordring, som jeg uden held forsøgte at afslå! I al væsentlighed svarer teksten her til mit foredrag ved symposiet 'Humanismen i samfundet: Videnskab og Værdier', hvis indlæg netop publiceres i denne bog. Jeg har dog foretaget en række sproglige tilpasninger, og der er tilføjet enkelte bemærkninger.
2. I forbindelse med tilrettelæggelsen af en bog om religionshistories moderne fagidentitet, har Tim Jensen og jeg bedt en lang række forfattere gøre rede for deres syn på, hvordan de som forskere mener, at de bør repræsentere deres fag i offentligheden, hvordan 'the scholar of religion' kan eller bør fungere som 'a public intellectual'. Fremstillingerne, som ikke vil blive inddraget her, er af stor relevans for den samlede diskussion om humaniora, offentlighed og ansvar. Se Jensen & Rothstein 2000.
3. Jeg har diskuteret beslægtede emner i flere andre sammenhænge – og har modtaget kritik. Jeg henviser i den sammenhæng til Rothstein 1997a og 1997b og Tybjerg 1997 (hvor ovenstående Weber-citater er hentet) og Breengaard 1997. For mine mere principielle opfattelser af hvad religionshistorie og religionssociologi som fag kan og bør, se Rothstein 1997c og Rothstein & Warmind 2000.
4. Jeg er ph.d. Christian Kordt Højbjerg mange tak skyldig for at fastholde min opmærksomhed på denne arv.
5. Jeg medgiver naturligvis, at man altid interagerer i en eller anden grad med det objekt man studerer. 'Voyeur' er af samme grund et lidt for potent udtryk. På den anden side set udtrykker det min grundlæggende holdning til og oplevelse af et grundvilkår i mit arbejde.
6. Jeg har diskuteret situationen i Danmark i flere sammenhænge, bl.a. i Rothstein 2000a. Senest er spørgsmålet om forholdet mellem religion og menneskerettigheder, som har principiel betydning for dette emne, diskuteret af historikeren Eva Maria Lassen (2000).
7. I Danmark findes der ingen tilsvarende organisation eller forening, men de nye religioners organiserede modstandere (legemliggjort i den kristne missionsforening Dialogcentret fra Århus) er gennem årene blevet mødt med kritik af en række religionshistorikere og religionssociologer. Forskningsnetværket RENNER (Research Network on New Religions) danner i nogen grad ramme om den forskning, som (bl.a. gennem bøger etc.) relaterer debatten om de nye religioner til faglige perspektiver.

Litteraturliste

- Breengaard, Carsten (1997), 'Objektivitet og Engagement', Bettina Amden et al. (red.), *Objektivitet og engagement i religionsforskningen* (sænummer af TABU), Institut for Religionshistorie, København, pp. 27-34.
- Jensen, Tim & Mikael Rothstein (eds.) (2000), *Secular Theories in The Study of Religion. Current Perspectives*, Copenhagen: Museum Tusulanum Press.
- Lassen, Eva Maria (2000), *Religion og menneskeret*, København: Lindhardt & Ringhof.
- Martin, Luther H. (2000), 'Secular Theory and the Academic Study of Religion', Tim Jensen & Mikael Rothstein (eds.), *Secular Theories in The Study of Religion. Current Perspectives*, Copenhagen: Museum Tusulanum Press, pp. 137-148.
- Rothstein, Mikael (2000a), 'New Religions, State Policy and Anti-Cult Activities: Aspects of the Danish Discussion', Carl-Gustav Carlsson & Liselotte Frisk (red.), *Gudars och gudinnors Återkomst. Studier i nyreligiösitet*, Institutionen för religionsvetenskap, Umeå Universitet, Umeå, pp. 219-229.
- Rothstein, Mikael (1997a), 'Deltagelsens dilemma. Voyeurisme eller forskningsstrategi?', Lene Buck m.fl. (red.),

- Idealer i religion og religionsforskning*, København: Museum Tusulanums Forlag, pp. 129-146.
- Rothstein, Mikael (1997b), 'Om at studere virkeligheder der ikke eksisterer', Bettina Amden et al. (red.), *Objektivitet og engagement i religionsforskningen* (særnummer af TABU), Institut for Religionshistorie, København, pp. 47-56.
- Rothstein, Mikael (1997c), 'Religion i humanistisk forskningsperspektiv', Mikael Rothstein (red.), *Humanistisk religionsforskning. En indføring i religionshistorie & religions-sociologi*, [Med bidrag af Jørgen Podemann Sørensen og Margit Warburg], København: Samlerens Forlag, pp. 11-27.
- Rothstein, Mikael (2000b), *UFOer og rumvæsener. Myten om de flyvende tallerkener*, København: Gyldendal.
- Rothstein, Mikael & Morten Warmind (2000), 'Indledning', Mikael Rothstein (red.), *Politikens håndbog i verdens religioner*, København: Politikens forlag, pp. 7-28.
- Tybjerg, Tove (1997), 'Spark og Gåseøjne – eller saks, papir og sten', Bettina Amden et al. (red.), *Objektivitet og engagement i religionsforskningen* (særnummer af TABU), Institut for Religionshistorie, København, pp. 55-64.